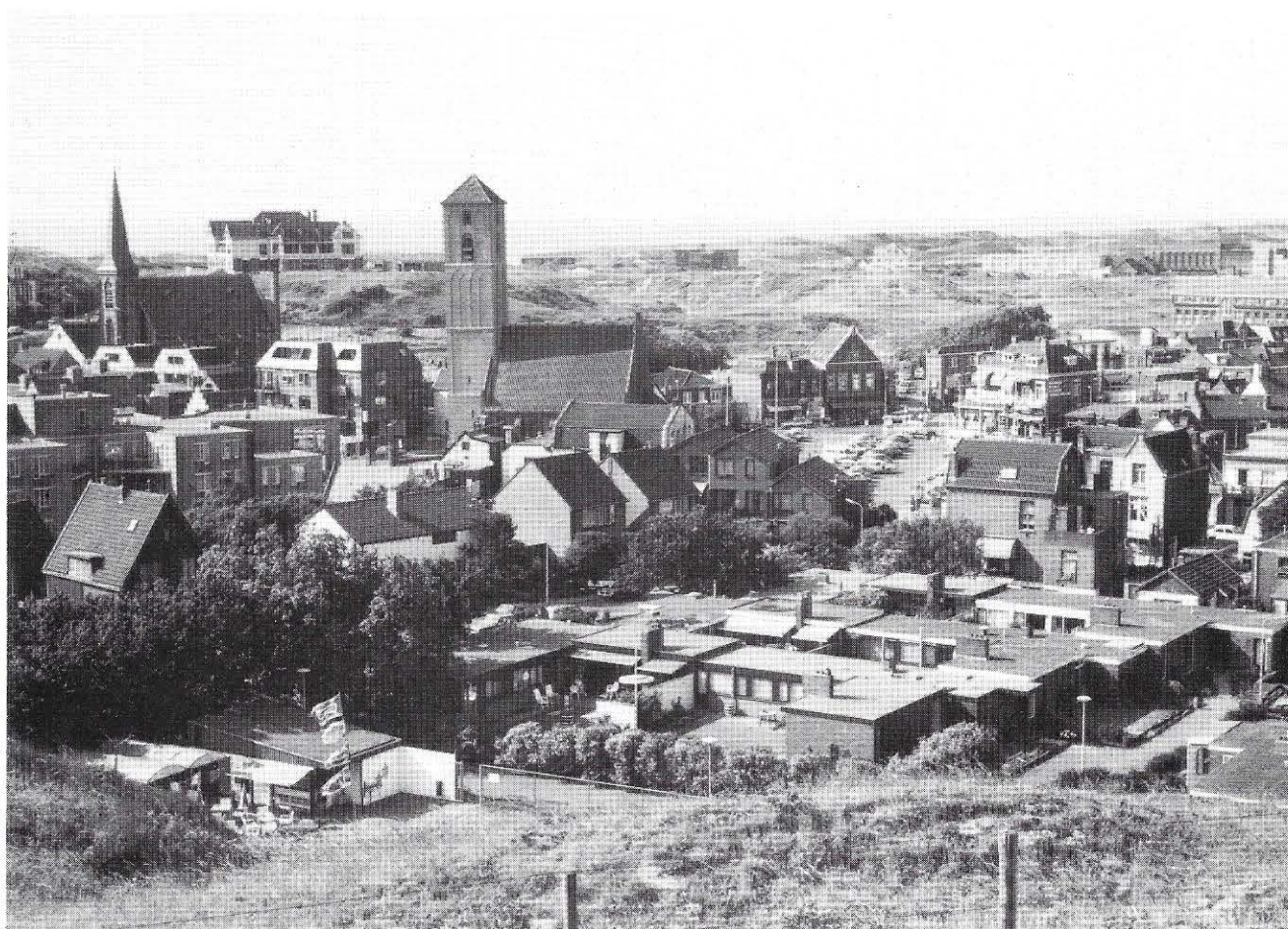

Zeedorpenlandschap in Noord-Holland

Verslag studiedag / Werkgroep Duin & Kust

Ontstaan en ontwikkeling van het zeedorpenlandschap

door H. Doing

Voor een juist begrip van het ontstaan en de ontwikkeling van het zeedorpenlandschap is het noodzakelijk om deze aspecten te bezien in relatie tot de omringende landschappen. De huidige situatie kan worden beschreven met behulp van veldstudies en luchtfoto's, die worden gebruikt bij het uitvoeren van landschapskarteringen. Op grond van de bestudering van de geschiedenis der afzonderlijke duingebieden, in samenhang met hun gebruik en beheer, kan deze dan worden geïnterpreteerd en verklaard.

De belangrijkste verschillen tussen een vegetatiekartering en een landschapskartering zijn:

- de veel gebruikte schaal van 1:25.000 maakt het onmogelijk om homogene vegetatietypen op de kaart weer te geven wegens hun vaak zeer kleinschalige afwisseling. Het is dan ook noodzakelijk om typen samen te voegen tot vegetatiecomplexen.
- de geologie, bodem en hydrologie worden in een landschapskartering beschouwd als aspecten van het landschap, die in principe even belangrijk zijn als de vegetatie en dienen dus in de typologie te worden geïntegreerd.

Landschapstype

De oudste redelijk nauwkeurige kaarten van het kalkrijke, jonge duingebied van Noord- en Zuid-Holland zijn uit de zeventiende eeuw (bij voorbeeld van Johannes Dou uit 1680). Uit het feit dat het verloop van de voornaamste ruggen en valleien over grote oppervlakten, vooral in de oostelijke duingebieden, sindsdien weinig is veranderd volgt dat er toen een goed begroeid landschap moet zijn geweest. Anderzijds is het bekend dat de kust sindsdien op de meeste plaatsen nog aanzienlijk is teruggeweken terwijl er in de westelijke duingedeelten nog wel grote veranderingen zijn opgetreden. Speciaal de 'microparabool-' en 'kamduincomplexen' (5), door mij gekarteerd als dauwbramenlandschap (R = *rubus caesius*) (3, 4) moeten in hoofdzaak eerst na die tijd hun huidige vorm hebben gekregen.

Het zand van deze jonge landschapszone is herkenbaar aan zijn grote rijkdom aan grof schelpgruis, gecombineerd met een min of meer donkere kleur (door de aanwezigheid van organisch stof). Het laatste is ten dele afkomstig van de vegetatie, die al aanwezig was in het bestaande, goed begroeide landschap dat werd onderstoven. Door de menging hiervan met zeer kalkrijk zand trad een versnelde mineralisatie op, waardoor de groei van de huidige vegetatie (vooral helm en dauwbraam) weer sterk werd gestimuleerd. Deze kon dus veel weerstand bieden aan het verstuivingsproces en dit verklaart de fraaie paraboolvormen van de duinruggen.

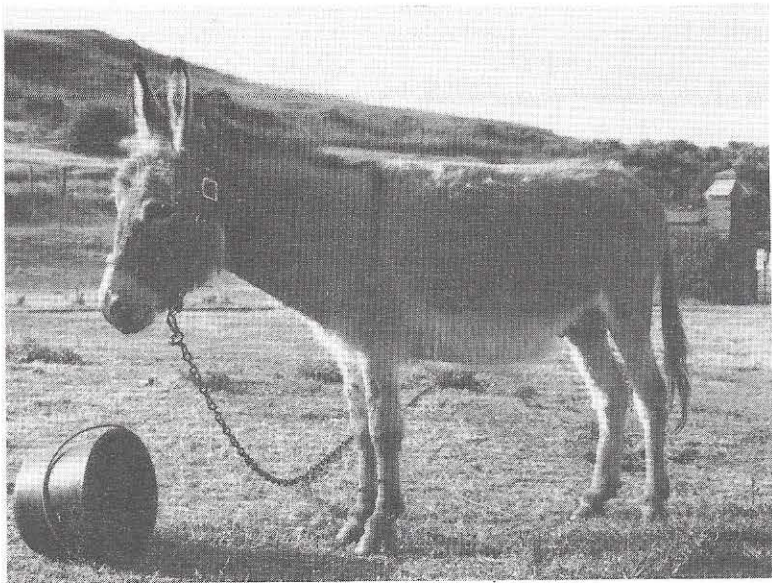
Een dergelijke zone is aanwezig achter de zeereep in vrijwel het gehele gebied tussen Hoek van Holland tot Bergen. Zij wordt echter bij Scheveningen, Katwijk-Noordwijk, Zandvoort, IJmuiden, Egmond en Bergen onderbroken door een ander landschapstype met een veel onregelmatiger en meer compacte morfologie en met een andere vegetatie. Men herkent er eveneens overal de paraboolvorm maar het is veel kleinschaliger, zonder grote vlakke secundaire valleien. Morfologisch zou men het een 'windkuilenlandschap' kunnen noemen. Bovendien komen op vele plaatsen enige begraven bodemprofieltjes onder elkaar voor. Hieruit kan worden geconcludeerd dat dit landschap moet zijn ontstaan onder invloed van langdurig herhaalde, lokale verstuivingen, afgewisseld door een redelijk stabiele toestand. Het zand heeft dezelfde minerale samenstelling als dat van het R-landschap (dus dezelfde herkomst), maar het is armer aan organische stof (lichter van kleur). De vegetatie is zeer karakteristiek. Op zuidhellingen zijn er relatief grote oppervlakten van optimaal ontwikkelde duinsterretjes-associatie (onder andere rijk aan fakkelgras, zanddoddegras, duinsterretje en kandelaartje) terwijl op noordhellingen de associatie van wondklaver en nachtsilene wordt aangetroffen, die als 'ken-associatie' van dit landschapstype mag worden beschouwd. Het gebied is opvallend arm aan bosjes en struwelen en bevat tal van soorten die in geen ander landschapstype in vergelijkbare hoeveelheden voorkomen, zoals kegel-, nacht- en geoorde silene, walstro-, bitterkruid- en blauwe bremraap, kleine en grote ratelaar en lokaal ook zee-averuit, kruisbladgentiaan, hondskruid, kruisdistel of schaafstro. Daarnaast zijn er nog vele soorten, vaak met een enigszins ruderaal karakter, die in mindere mate aan dit landschapstype zijn gebonden. Op de landschapskaarten werd het aangeduid als Koelerion-Silene-landschap (Ks) of als s-ondertype van andere hoofdtypen (bij voorbeeld Rs). Ook de aangrenzende zeereep blijkt floristisch bijzonder rijk te zijn, onder andere door de aanwezigheid van blauwe zeedistel, zeewinde, vooral op Voorne ook zeewolfsmelk. Opvallend is dat het in beide gevallen voornamelijk gaat om soorten met een ten opzichte van Nederland zuidelijk georiënteerd verspreidingsgebied. Aan de oostzijde worden de R- en Ks-landschappen begrensd door de duindoornlandschappen, die op hun beurt veelal grenzen aan duinrooslandschappen. In deze volgorde neemt het kalkgehalte af omdat deze landschappen zijn gevormd tijdens oudere verstuivingsprocessen.

Zeedorpenlandschap

Het zeedorpenlandschap is 'ontdekt' als resultaat van het in kaart brengen van grote duingebieden, met als basis het hierboven uiteengezette landschapsbegrip. Na vergelijking van zoveel mogelijk verschillende situaties is zicht gekregen op de essentiële factoren voor het ontstaan van het zeedorpenlandschap. Deze factoren zijn:

1. Onttrekking van organisch materiaal in de vorm van brandstof, ruigte, materiaal voor omheiningen, dakbedekking enz.

Dr. H. Doing introduceerde als Wagenings vegetatiekundige het begrip 'zeedorpenlandschap'

Beweiding en betreding bevorderen de grazigheid van de vegetatie.

Het stoppen van beweiding leidt tot vergrassing en verruiging van de vegetatie. Groeiplaats van Hondskruid in Wijk aan Zee.

2. Beweiding en betreding door grote huisdieren (paarden, koeien, geiten) en mensen, die grazigheid en de voedselkringloop bevorderen. Bovendien wordt door vertrapping de bodemontwikkeling beïnvloed en tevens veroorzaakt dit plaatselijk wind- en watererosie.

3. Verrijking door bemesting (onder andere van de tuintjes en akkertjes, die zich niet alleen in de valleien, maar vroeger ook op hoger gelegen terreinen lagen), gebruik als nettenboeterrein, het dumpen van afval enz. Vermoedelijk is fosfaat in dit verband een factor die de vegetatiesamenstelling beïnvloedt.

De omgeving van de dorpen (vooral van de vissersdorpen, met hun zeer compacte bebouwing) had daarbij kennelijk het karakter van een soort 'meent'. Het gebruik week zeer sterk af van dat van de terreinen in grootgrondbezit, die waren voorbehouden aan de jacht en (in vele der grote valleien) aan meer grootschalig, maar kortstondig agrarisch gebruik.

Veranderingen in de aard van terreinen kunnen belangrijke aanwijzingen geven over de meest gewenste beheerswijze. Daarvan volgen hier enkele voorbeelden.

– Op Voorne (2) is de beweiding rond 1910 gestaakt. Voor zover hier (vooral langs de binnenduinstrand) een zeedorpenlandschap aanwezig was, is dit op enkele kleine resten na geheel met struweel dichtgegroeid.

– Het Westduinpark zuidwestelijk van Scheveningen heeft plaatselijk een zeedorpenkarakter, maar de waarde hiervan wordt sterk gereduceerd door dichte beplantingen met velerlei exotische houtgewassen en door de ruderalisering als gevolg van zeer intensieve recreatie (7).

De Harstenhoek noordelijk van Scheveningen (9) was oorspronkelijk een fragmentair zeedorpenlandschap waarin veel nettenboetersvelden lagen. Boerboom beschreef een associatie van knolboterbloem en gestreepte klaver en een associatie van liggende asperge en kraailook, beide binnen Meijndel beperkt tot de Harstenhoek, en ongetwijfeld kenmerkend voor dit zeedorpenlandschap. Dat karakter is evenwel reeds tien jaar na het ophouden van het nettenboeten grotendeels verloren gegaan. Deze snelle achteruitgang hangt samen met de snelle verzuring en vermossing van dit vlakke, en door voormalig gebruik als landbouwgrond reeds uitgemergelde terrein. Ook de toename van de konijnenstand zal in dit geval ongunstig gewerkt hebben (Boerboom werkte in de myxomatosestijd).

Het zeedorpenkarakter van het gebied Katwijk-Noordwijk is zeer goed bewaard gebleven (bergvlas, hondskruid). De 'beweiding door recreanten' heeft hier waarschijnlijk gunstig gewerkt. Op het voormalig golfsterrein ten noorden van Noordwijk aan Zee lijkt echter geen herstel op te treden: de beïnvloeding van de bodem is hier kennelijk te sterk geweest.

De Zandvoortse 'Zuidduinen', vrij toegankelijk en vol wilde paden en stuifkuilen, hebben duidelijk een zeedorpenkarakter, dat

abrupt ophoudt bij het hek van de Amsterdamse Waterleidingduinen. Deze beheerder ziet zich hier dus voor een interessant beheersprobleem gesteld. In het gebied tussen Zandvoort en IJmuiden zijn er, evenals in Meijndel, aanwijzingen dat hier een achteruitgang van de betreffende soorten is opgetreden. Bekend is onder andere dat de orchidee hondskruid vroeger bij Overveen voorkwam.

Een vergelijking van het uitvoerige onderzoek dat in 1982-1985 onder leiding van B. Kruijsen (6) in het Noordhollandse Duinreservaat is uitgevoerd, met de kartering uit 1960/1961 (3) levert als voorlopige conclusie op dat het karakter van de zeedorpenlandschappen nabij de Egmondten weinig is veranderd. In het gebied tussen 't Woud en Bergen dat oorspronkelijk in dit opzicht reeds zwakker was ontwikkeld, is wel verlies opgetreden.

Een belangrijke bron van informatie levert ook de Atlas van de Nederlandse Flora (8). Achteruitgang van duinvindplaatsen wordt onder andere vermeld voor nachtsilene, geoorde silene, wondklaver, bitterkruid- en blauwe bremraap, zeedistel, schildzaad en kruisbladgentiaan (de laatste bij Haarlem). Waarschijnlijk zijn ook de orchideeënsoorten die niet afhankelijk zijn van grondwater in de duinen als zeedorpenplanten te beschouwen (behalve de breedbladige wespenorchis). Het gaat hierbij met name om bijenorchis, mannetjesorchis en bokkenorchis.

Het is opvallend dat buiten de duinen tal van orchideeënsoorten veel in wegbermen voorkomen. Kennelijk heersen hier soortgelijke milieu-omstandigheden.

Literatuur

1. Boerboom, J.H.A., De plantengemeenschappen van de Wassenaaarse Duinen. Diss. Meded. Landbouwhogeschool Wageningen, 1960, 60-10.
2. Boot, R.G.A. & D. van Dorp, De plantengroei van de duinen van Oostvoorne in 1980 en veranderingen sinds 1934. Stichting Het Zuidhollandse Landschap, Rotterdam, 1980.
3. Doing, H., Vegetatie. In: Recreatie en Natuurbescherming in het Noordholland Duinreservaat. Meded. ITBON 69 C, suppl. 2, 1964.
4. Doing, H., Landschapsoecologie van de duinstreek tussen Wassenaar en IJmuiden. Meded. Landbouwhogeschool Wageningen 74-12, 1974.
5. Klijn, J.A., Nederlandse kustduinen: Geomorfologie en bodems. Diss. Pudoc, Wageningen, 1981.
6. Kruijsen, B., Vegetatiekaart van het Noordhollandse Duinreservaat (Manuscript). 1986.
7. Mackay, E., Scheveningen-Hoek van Holland. Een landschapskartering op vegetatiekundige grondslag en de effecten van kustuitbreiding op het duingebied. Doct. scriptie vakgroep VPO, Wageningen, 1983.
8. Mennema, J., A.J. Quenè-Boterbrood en C.L. Plate, Atlas van de Nederlands flora 1, 2. Utrecht, 1980, 1985.
9. Schaminée, J.H.J., H. van der Hagen, S.M. Hennekens en A.J.J. Lemaire, De botanische en cultuurhistorische betekenis van de Harstenhoek, 1986. DLN 87 (2):49-56.